

O KLASICÍCH ČESKÉ MODERNÍ PRÓZY A JEJICH VYKLADAČÍCH

Oleg Michajlovič Malevič, *V perspektivě desetiletí*. Přel. Iva Dvořáková, Eva Hermanová, Zdenka Kovářová, Hana Štěpánková a Jaroslav Tichý. Praha, Karolinum 2015

JAKUB VANÍČEK

V kruzích ruské slavistiky se během dvacátého století etablovalo několik znalců české literatury. Ať už poté z Ruska odešli, anebo působili na některé ze sovětských univerzit, jejich reflexe české literatury pomáhala ustavit obraz některých našich autorů. Platí to například pro Karla Čapka, jehož dílo ruskému i českému čtenáři přiblížil Sergej Nikolskij. Tentýž autor pak podněcoval celoživotní zájem bohemisty a překladatele Olega Michajloviče Maleviče (1928–2013). Právě Malevič, jehož studie v průběhu téměř pěti desítek let nevycházely pouze v Sovětském svazu, ale byly publikovány také například v *České literatuře* nebo *Literárním měsíčníku*, přitahuje zdá se v posledních letech pozornost české bohemistiky. Výbor z jeho studií, vydaný nedlouho po autorově smrti, je v pořadí druhým svazkem, v němž se Malevič českému čtenáři představuje v řadě dílčích studií jako znalec české literatury 19. a 20. století, jako komparatista uvažující projevy národních literatur v kontextu evropského vývoje a především jako specialista na vztahy mezi českou a ruskou literaturou. Jeho zájem se soustředil k několika tematickým okruhům a často se vracel k autorům, jejichž dílo důkladně prozkoumal: k Josefu a Karlu Čapkovi. Čapkům věnoval tři rusky psané monografické práce, jednu pak Vladislavu Vančurovi. U nás byly dosud vydány tituly *Bratři Čapkové* (1999), výbor studií *Osobitost české literatury. Paralely a konfrontace* (2009) a nejnověji druhý výbor nazvaný *V perspektivě desetiletí* (2015). Jeho editory jsou Aleš Haman a Radim Kopáč.

Sečteme-li počet textů publikovaných v obou výběrech, dostaneme se k číslu padesát. Porovnáme-li témata jednotlivých studií s bibliografickým rejstříkem, zjistíme, že obě knihy reprezentativně zastupují celek Malevičova díla v mnoha úrovních jeho badatelského zájmu. Ač by se na první pohled mohlo zdát, že Oleg Malevič byl zaměřen především na dílo bratří Čapků, neboť o něm nejčastěji psal, je překladal, opak je pravdou. Čapkovské práce byly pro Maleviče klíčové, neboť z nich vytěžil nepřeberný materiál ke komparaci jiných literárních děl, zároveň umožnily vést dílčí analytické sondy do textů mnoha jiných autorů. To ovšem není všechno – časté snahy o kontextualizaci čapkovského díla posílily Malevičovu schopnost pohybovat se na hranici dílčích interpretací a makroskopických syntéz, zahrnujících více či méně spřízněné autorské poetiky, a odvaha včlenit dílo toho či onoho autora do širšího celku. V důsledku tak sledujeme úvahy interpreta literárních dějin, který k jednotlivým textům shlíží z oné v titulu zmíněné „per-

spektivy“ a jemuž zároveň čtenářská zkušenost nedovoluje přizpůsobovat konkrétní umělecké projevy spekulativním vývojovým modelům.

Tento konkurenční princip interpretace, jednou omezený horizontem autorského díla, podruhé otevřený syntézám, se promítá i do koncepce obou zmíněných výborů. Zatímco svazek *Osobitost české literatury* pojednává spíše o vazbách mezi ruskou a českou literaturou, Haman s Kopáčem se zaměřili na studie uzavřených literárních odkazů. Rozdělili knihu do dvou oddílů: první z nich nese název „Teoretické texty“, druhý je věnován „Historickým textům“.

Studie, která svazek otevírá, je příspěvkem k translatologii, konkrétně k problému převodu básnických textů. Malevič se coby praktik dlouhodobě zabýval otázkou významové přesnosti a stanovení toho, do jaké míry může do překladu vstupovat subjekt překladatele (srov. rozhovor s Olegem Malevičem¹). Dilema, jež ho zde zajímá, je vytyčeno krajnostmi „objektivně-vědeckého“ překladu a překladu „subjektivně-autorského“. O tom, který z těchto přístupů lépe přiléhá originálu a dokáže naplno rozehrát rejstříky výchozího jazyka, lze rozhodnout pouze srovnáním konkrétních textů. Malevič tuto polaritu nezjednodušuje přitakáním některé z možností; že je mu ale přece jenom bližší „subjektivně-autorský“ přístup, dokládá opakovaným uznáním překladatelské metody Lubomíra Feldeka: „Směrodatný pro budoucnost je básník-překladatel takového druhu jako Lubomír Feldek. Feldek uznává nutnost vědeckého, informativního překladu, ale stejně jako Michael Gasparov paradoxně tvrdí, že je to překlad pro užší, elitní čtenářský kruh. Pro obyčejného čtenáře doporučuje překlad, který může vytvořit jen básník, překlad estetický a polemický, překlad, který zasahuje do dnešní literární situace obdobně tomu, jako velcí básníci zasahovali do literární situace minulosti“ (s. 21).

Zatímco ale otázky překladu Malevič řešil spíše okrajově, v centru jeho zájmu se častěji objevovala problematika vývoje žánrů. Značné úsilí pak autor věnoval žánru humoristické literatury. V předkládaném výboru se Malevič pokouší konstruovat genealogický scénář české humoristické literatury, a to ve vztahu k textům jinonárodních literatur, těch, které podle jeho úsudku výrazně ovlivnily český literární kánon. Počátek české humoristické literatury Malevič klade na počátek 40. let 19. století, kdy vychází novela *Pan amanuensís na venku* a kdy její autor zakládá humoristický almanach. Jako národní žánrové specifikum české literatury 19. století se záhy rozvíjí humoristická povídka. V textu „Tvářnosti smíchu aneb po stopách české humoristické povídky a novely“ jsou počátky české humoristické povídky rozděleny na dvě linie: první z nich rozvíjí umělecký odkaz K. H. Borovského („tradice alegorické ‚fantastické literatury‘“), druhá dostává životodárný

/1/ DOBIÁŠ, Dalibor. „O překladu, osobitosti české literatury a literární vědě“ (rozhovor s Olegem Malevičem), *Česká literatura* 58, č. 6, s. 767–782.

impuls v díle Jana Nerudy. Na Borovského později navazuje Svatopluk Čech, Nerudovo figurkaření ovládne a zdokonalí Ignát Herrmann. Poté se jednoznačná vodítka Malevičovi poněkud vytrácejí, a tak se už v jakési juxtaopozici opakovaně objevuje jméno Čapka-Choda, Haška, Basse, Vančury, Poláčka, Johna nebo Karla Čapka – ten je spolu s Haškem označen za vrchol celé tradice, za skvost, který „vyrostl z kvalitního a bohatého podhoubí“ (s. 24).

O významu Nerudových povídek Malevič psal častokrát; nejlépe ve stati „Jan Neruda a F. M. Dostojevskij“ z roku 1968, publikované ve svazku *Osobitost české literatury*. Malevič zde usuzuje, že v české kultuře 19. století můžeme vypočítávat několik „protichůdných faktorů, vyplývajících ze současné vyspělosti i zaostalosti českého společenského vědomí a kultury“. Ty můžeme pokládat za příčinu „neobjasněné anomálie rozvoje české literatury 19. století“ (s. 54) a ve srovnání s jinými literaturami opožděné vlny realismu. Vůči tomuto výkladu zaujal kritické stanovisko už Vladimír Svatoň v doslovu k *Osobitosti české literatury*, Oleg Malevič se jej později pokusil korigovat v rozhovoru otištěném na stránkách *České literatury*. Odhlédneme-li od jejich sporu, zda užívat termíny romantismus a realismus, a zaměříme-li se na nově publikované Malevičovy statě o humoristické literatuře, povšimneme si, že zde Malevič svou teoretickou úvahu na téma velmi sporného „kulturního opožďování“ vyvažuje hlubší analýzou Nerudova příspěvku k realistickému i humoristickému žánru. „Překážka ve vývoji“, daná údajně nedostatečnou dynamikou české společnosti, tu koncentruje tvůrčí energii Jana Nerudy do kratších literárních útvarů a přispívá tak ke vzniku „nejvýznamnější[ho] díl[a] české literatury devatenáctého století vůbec“, textu, který „se otevírá i uzavírá povídkami humoristickými“ (s. 24) – tedy *Povídkám malostranským*. Jejich humor „stejně jako humor Cervantese, Dickense, Gogola či Čechova nevyvolává jen bujarý smích, ale také úsměv „skrze slzy“, což je často citovaný paradox uváděný hned u několika autorů českého literárního kánonu. „Nerudova moudrá, dialogická, přesvědčivě lidská próza odhaluje tragikomiku běžného dne, ve věcech na první pohled nepodstatných odkrývá filozofické hlubiny“ (ibid.). Tutéž závažnost pro vývoj žánru humoristické literatury Malevič nachází v *Klapzubově jedenáctce*, Bassově „pohádce ze současnosti“, své místo tu pochopitelně najde i Vančurovo *Rozmarné léto*, prózy Karla Poláčka nebo sbírka povídek Jaromíra Johna *Dořini milenci a jiné kratochvíle*. Všichni jmenovaní jsou proto v předkládaném výboru pojednání v rámci samostatných studií, jejichž metoda se opírá především o interpretace konkrétních literárních děl.

Nelze si nepovšimnout, že jak v případě Nerudově, tak i u jiných autorů Malevič opakovaně zesiluje úzkou vazbu mezi literárním textem a „životem samotným“. Humoristický tón v realistickém umění, jehož se Malevič opakovaně dovolává, těsně přiléhá k předmětné skutečnosti a zároveň tuto skutečnost definuje. Od tohoto nároku bychom neměli odhlížet, naopak, chceme-li se dozvědět co nejvíce o tom, jak se naše literární kultura a její vliv na společ-

nost jevíly v prostředí ruské bohemistiky, měli bychom mu podřídit i čtení Malevičových příspěvků.

Výjimkou není ani studie věnovaná kritickému a literárněteoretickému dílu Vladislava Vančury vydanému v souboru *Řád nové tvorby*. Malevič se ve stati nazvané „Vladislav Vančura známý a neznámý“ (publikováno roku 1974 v *České literatuře*) pokouší interpretovat některé Vančurovy prózy na pozadí jeho vlastní teoretické produkce a zároveň na necelých třiceti stranách předkládá poměrně podrobnou analýzu vývoje Vančurova teoretického myšlení. To, že mu byl Vančura svými východisky blízký, je zřejmé; stejně tak nelze nad tímto textem ignorovat polemickou tendenci namířenou proti různým podobám marxisticky orientované literární kritiky. Přihlédneme-li k dataci vzniku textu, nepřekvapí nás, že tato polemika zůstává stále jakoby ve stadiu počátku. Nedomáhá se použití jednoduchých, ahistorických hodnotících soudů, spíše akcentuje rozpory, s nimiž se Vančura v různých fázích svého myšlení pokoušel vyrovnat. Nad prózami *Býti dělníkem*, *Cesta do světa* a *Pekař Jan Marhoul* Malevič poznamenává: „Dočasně se smích a fantazie podřizuje kázni. Kladné přijetí konstruktivismu, rozlišení mezi současnou ekonomičtější a účelnou organizací práce, inženýrským řemeslem, a kapitalistickou ‚organizací prospěchu‘ přivádí Vančuru ke zdůraznění konstruktivních složek díla na úkor hodnotových (etických, estetických)“ (s. 246). Jako protiklad tohoto tvrzení pak Malevič cituje z Vančurovy poznámky k tvorbě Karla Tomana publikované roku 1927: „Básnické dílo je magisterium ducha, je artifiční, je formální a (ovšem) ozývá se hlasy své země. Je vždy dokonalého tvaru a v určitém smyslu je vždy lidové“ (s. 248). Vančurovská studie zařazená do knihy *V perspektivě desetiletí* nás vrací k otázkám, které současná literární historie postavila na okraj svého zájmu. Oleg Malevič ve své analýze nabízí vhodné řešení; tam kde by jiný autor zvažoval, zda ideologický potenciál Vančurova psaní raději nezamlčet, volí Malevič konfrontační formu, tak aby zřetelně vyvstaly pseudomarxistické vulgarizace jeho díla, a to jako dobově příznačné stanovisko, jež je třeba neustále podrobovat kritickému soudu. Díky tomu může být Vančurovo myšlení inspirativní i dnes, nepůsobí jako souhrn „poznatelných nutností“, ale zachovává si svou platnost v otázce nanejvýš ošidné: jak korigovat záležitosti umění aktuálními potřebami společnosti. Lze doufat, že další vydanou knihou Olega Maleviče bude jeho monografická práce věnovaná právě Vladislavu Vančurovi.

Už vančurovský příspěvek svědčí o zvláštní pozici, kterou si Malevič udržoval ve vztahu k české bohemistice. V době, kdy se Milan Blahynka pokoušel upevnit Vančurovu pozici tendenčním výkladem, usiluje Malevič o to, postihnout vnitřní rozpor Vančurova díla – tedy přesně onu dynamiku, díky níž toto dílo nebylo možné přehlédnout ani v dobách nepřilíš nakloněných marxisticky orientovaným autorům a kritikům. A opět: jde tu zejména o jeho „vnější“ pozici. Čtyřicet let po vančurovské monografii Malevič vydává řadu

studií věnovaných humoru a satíře. V době, kdy u nás vrcholí zájem o pražský strukturalismus a fenomenologická, objektivizující východiska, zkoumá Malevič ve stati z roku 2003 „Ještě jednou o Švejkovi aneb byl Hašek modernista?“ reflexi Haškova opus magnum a dochází k pozoruhodným výsledkům. Už Milan Kundera se podle Maleviče svou interpretací *Osudů dobrého vojáka Švejka* dostal do „rozporu se skutečným Haškovým záměrem“. Ten Malevič odvozuje například z Haškova tvrzení v předmluvě ke Švejkovi: „Je to historický obraz určité doby.“ Na Kunderu později navázali například Karel Hausenblas, Bohumil Doležal nebo Zdeněk Mathauser, když se pokusili „reduk[ovat] Švejka na čistě vypravěčskou funkci“ (s. 132). Vyvrcholením tohoto přístupu byla monografie Přemysla Blažíčka *Haškův Švejk* z roku 1991. S ní také Malevič polemizuje, zvláště pak s autorovým tvrzením, že nemůžeme Haškův román řadit mezi protiválečnou literaturu.

Jak jsem dovedl už výše, pro Malevičovo uvažování o literatuře je příznačný moment sepětí literárního artefaktu a životní situace, v níž je tento artefakt produkován. A není to jen Neruda nebo Vančura; tentýž požadavek Malevič uplatňuje v interpretacích textů bratří Čapků nebo Ludvíka Vaculíka. Bylo by proto zvláštní, kdyby se tuto vazbu nepokusil obhájit i v případě Jaroslava Haška, autora, kterého jen stěží můžeme oddělit od jeho vyhraněných politických názorů a četných aktivistických identit. Srovnávali Blažíček Haškova Švejka s jinými protiválečnými romány a vyvozuje-li, že v Haškově případě se o klasický protiválečný román nejedná, namítá mu Malevič, že toto žánrové vymezení nepřipadně zužuje. „Blažíček považuje za možné spatřovat protiválečný román jedině v tom díle, které je protkáno protimilitaristickými invektivami, tedy pouze v románu publicistické orientace. Když se podobné invektivy vyskytují přímo v autorském textu *Osudů* či je vyslovuje dobrovolník Marek, označuje je Blažíček za necharakteristické pro poetiku románu“ (s. 133). Nechci zde Malevičovu polemiku s Blažíčkem soudit, nicméně znovu naznačím, že právě ona svědčí o Malevičově odstupu od českého prostředí. Pokud bylo třeba demontovat do krajnosti vyhnané výklady Haškova díla sloužící především vnější ideji historického materialismu, dělo se tak mnohdy za cenu opačných krajností. Troufám si tvrdit, že ve zmíněném Malevičově příspěvku se podařilo vystihnout úskalí takové analýzy, která od „vnějších“ zadání odhlíží a spokojuje se s hledáním intence textu. Je pak už jen pozoruhodným dovětkem zvoleného kritického postoje, když se také Malevičův výklad vychyluje do extrému: autor se totiž dovolává Sergeje Nikolského, který ve své práci „záměrně překračuje rámec textu“ a hledá „prototyp hlavního Haškova hrdiny“ (s. 138). Tím také odvrací pozornost od literárního díla k hypotetickým životním peripetiím Jaroslava Haška v Sovětském svazu, přičemž samotnou studii uzavírá moralizujícím citátem, zaznamenaným E. A. Longenem: „Myslím, že se stane umění v ne-daleké budoucnosti mocným činitelem. A nejpotřebnějšími budou umělci, kteří projeví veliký lidský názor na život a půjdou bezohledně za pravdou“

(s. 140). I Malevič vyrůstal ze své doby, i jeho chápání přímého vztahu mezi literaturou a skutečností naráží na mantinely dobových ideologií.

Rok po této haškovské studii Malevič publikuje stať „Karel Poláček, čeští satirikové vůbec a válka se satirou v Čechách“, přednesenou na pátém poláckovském sympoziu v Rychnově nad Kněžnou. Opět se zde rýsuje pozice kritika novější bohemistické produkce. Bohužel jen rýsuje, ke skutečnému prohloubení polemiky nedojde a autor si vystačí s výše zmíněnými interpretacemi Milana Kundery a především pak Přemysla Blažíčka. Jako doklad „války“, kterou čeští bohemisté satíře vypsali, slouží Malevičovi anotace konference, na níž svůj příspěvek přednesl.

Malevičovu knihu *V perspektivě desetiletí* uzavírají texty o Bohumilu Hrabalovi, Ladislavu Fuksovi, Ludvíku Vaculíkovi, Pavlu Kohoutovi, Janu Trefulskovi a Ivanu Klímovi. Všechny byly publikovány až po roce 1989 a vyjma biograficky laděných příspěvků k dílu Ludvíka Vaculíka a Pavla Kohouta se jedná spíše už jen o interpretační sumy románových obsahů. Ačkoli nemůžeme popřít autorovu snahu postihnout „současnou“ československou beletrii, stěží můžeme novější texty srovnávat se studiemi, v nichž se zaměřoval na autory publikující především v době mezi dvěma válkami.

Jako celek působí předkládaný výběr do jisté míry jako doplněk k dříve vydané *Osobitosti*. Znovu však opakuji, že bez tohoto doplňku by obraz Malevičova zkoumání zůstal torzovitý, snad až příliš spekulativně vyhocený. A jakkoli se mohou texty publikované *V perspektivě desetiletí* zdát převážně interpretační, málo orientované k literární teorii, zůstávají před námi jako doklad čtenářské věrnosti primárním literárním textům, jako práce navrstvená dlouhodobým zájmem o literaturu ve značné šíři jejích funkcí.

Závěrem je nutné připomenout, že kniha prošla precizní ediční přípravou Aleše Hamana a Radima Kopáče. Texty přeložili Iva Dvořáková, Eva Hermanová, Zdenka Kovářová, Hana Štěpánková a Jaroslav Tichý, bibliografii, vydanou již jako součást *Osobitosti české literatury*, doplnil a aktualizoval Josef Schwarz.